

השלכות השינויים הדמוגרפיים במרחב האורבני בישראל על הביטחון הלאומי

אסטבן קלור

המכון למחקרי ביטחון לאומי –
אוניברסיטת תל אביב,
והאוניברסיטה העברית ירושלים

שלמה בלאק

המכון למחקרי ביטחון לאומי –
אוניברסיטת תל אביב,
ואוניברסיטת אוסלו

יצחק טרכטינגוט

האוניברסיטה העברית ירושלים
ומכללת הרצוג

גלי הגירה חיצונית ופנימית, השכיחים במערכת הבינלאומית ומשפיעים על התנהלותה, הם גם נחלתה של מדינת ישראל. הם משפיעים מאוד על התפתחותה וכן על תופעת התרבות והיחסים בין הרוב למיעוטים. במקרה הישראלי הנדון כאן, אזרחים ערבים וחרדים מהגרים כהליך מתמשך לתוך מרחבי המחיה של הרוב ויוצרים מרחבים מעורבים. המאמר מנסה לבחון את ההשפעה של תהליכי התירבות הללו על החוסן החברתי ועל הביטחון הלאומי ולענות על השאלה: האם מדינת ישראל מודעת דיה וערוכה מול האתגר שהשינויים הדמוגרפיים הללו מגלגלים לפתחה? במאמר נסקרים מודלים של תירבות לקליטת מהגרים והגירה פנימית של קבוצות מיעוט בקרב קבוצות רוב במדינות מערביות, ונבחן אילו מהם יכולים להיות מיושמים בישראל, במישור הלאומי והמוניציפלי. ההנחה היא כי גידול מהיר של קבוצות מיעוט בישראל – כאלה שאינן מזדהות עם האתוס הלאומי, חשות תחושת זרות וריחוק מהמדינה ומתנגדות למוסדותיה – עשוי לגרום לחיכוכים בין קבוצות הרוב למיעוט עד כדי תופעות של אלימות, שיסכנו את חוסנה החברתי ואת ביטחונה הלאומי של ישראל. אימוץ מדיניות מתאימה מול אתגר זה חיוני לביסוס חברה מגוונת בעלת מאפייני חוסן וזהות גבוהים. כותבי המאמר מציעים המלצות לפיתוח מודל מוניציפלי לקליטת של קבוצות מיעוט וחיבורן לקבוצת הרוב, על מנת לצמצם את הסכנות הללו ולאפשר בנייה של חברה סולידרית יותר.

מילות מפתח: תירבות, רב־תרבותיות, ערים מעורבות, חרדים, ערבים, דמוגרפיה, חוסן חברתי

מבוא – מודלים של תירבות ושל קליטת קבוצות מיעוט

תהליכי הגלובליזציה וההגירה הפנימית והבינלאומית המתגברת מביאים יותר ויותר מדינות למצב שבו אנשים מחברות שונות, עמים שונים ואף יבשות שונות חולקים חיים משותפים באותו מרחב גיאוגרפי (Segal, 2019). מפגש רב־תרבותי הוא מפגש טעון מעצם טבעו, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בחיים משותפים קבועים הנוצרים במסגרת שכנות אורבנית קרובה. מפגש זה יוצר תהליך המכונה תירבות (אקולטורציה)¹, שבו מושפעות התרבויות זו מזו בערכיהן ובאורח חייהן – דבר שעשוי ליצור גם עימותים ואתגרים בלתי נמנעים (Sam et al., 2013).

תחום זה של תירבות הוזכר לראשונה לפני יותר מ־130 שנה (Roibin & Nurhayati, 2021), ונחקר

בעזרת המשגות תאורטיות שונות ועל ידי חוקרים שונים כבר יותר מ־50 שנה (Ward & Geeraert, 2016). בראשית ימיה ביקשה התאוריה האקולטורטיבית לתאר כיצד ראוי ש"השבטים הפרימיטיביים" יתאימו עצמם לתרבות הרוב הדומיננטית (Rudmin et al., 2017). באותן שנים ראשונות, המודל האקולטורטיבי הוצג באופן חד־ממדי, שלפיו מצופה וראוי כי בני קבוצת המיעוט יזנחו את הערכים, הנורמות וההתנהגויות שלהם ויאמצו את אלו של קבוצת הרוב (Gordon, 1964). עם השנים, כשהמודעות הכללית לתופעות גזעניות עלתה, העולם המחקרי החל גם הוא להכיר במעלותיה של קבוצות המיעוט, והתפתחו תאוריות ומודלים כוללניים ומדויקים הרבה יותר (Rudmin, 2004). אחד המודלים המקובלים כיום בתחום הוא המודל של ג'ון ברי (1990), המאפשר המשגה של התהליכים המתרחשים בעולם וגם בישראל.

לבני כל הקבוצות, המאפשרת לכל אחת מהן לחיות על פי אורח חייה הייחודי, תוך שיתוף פעולה עם שאר הקבוצות באוכלוסייה. גם בארצות הברית יש לכאורה מדיניות של רב־תרבותיות, המאפשרת למיעוטים לשמור על אורח חייהם הייחודי, אם כי שם ייתכן שההטמעה היא כה בולטת עד שאינה חוששת לאפשר שמירה על ייחודיות בד בבד עם ההיטמעות בתרבות הרוב.

3. "עיוורון צבעים" – גישה זו מונעת מתוך חשש לדעות קדומות ואפליה של קבוצות מיעוט, ולפיכך מבקשת שכל אדם יזכה ליחס שווה, תוך התעלמות מזהותו הקבוצתית או התרבותית (Rosenthal & Levy, 2010; Wolsko et al., 2000). גישה זו מתכחשת לשוני ולייחודיות של כל אחת מן הקבוצות ומבקשת כי היחס הכללי יהיה שווה בין אדם לאדם.

איזו עמדה עשויה למנוע דעות קדומות ולהביא לקבלה ולשוויון של כלל האוכלוסייה?

במטרה לזהות את השפעות סוגי המדיניות על דעות קדומות, ויטלי וובסטר (Whitley & Webster, 2019) סקרו 99 מחקרים שונים (42 מארצות הברית ו-57 ממדינות אירופה). סקירתם ההשוואתית העלתה כי מדיניות ההיטמעות מנבאת עלייה בשיעור הדעות הקדומות, בעוד עיוורון הצבעים מנבא ירידה (קלה מאוד). רב־תרבותיות מנבאת ירידה בדעות הקדומות. מחקרים הראו כי השפעתן החיובית של הגישות הללו יכולה להתקיים רק כאשר בני קבוצת הרוב מכירים באורח חייה ובערכה של קבוצת המיעוט, בד בבד עם הרצון ביצירת חברה – הומוגנית או הטרוגנית – שתסדיר את החיים המשותפים כחברה אחת. לעומת זאת, כאשר קבוצת המיעוט חווה את קבוצת הרוב כזו המתנגדת למסורת או למנהגיה הייחודיים, או אינה מכירה בהם כלגיטימיים, היא עשויה להימנע מאסטרטגיית שילוב, תוך נטייה לנקוט התבדלות והסתגרות כדי לשמור על ייחודיותה (בלאק, 2021; Brown; 2019; Bastug & Akca, 2019; Zagefka et al., 2011; Zagefka, 2011). במקרה כזה עשוי להתרחש פרדוקס "Reactive ethnicity". מאמצי קבוצת הרוב לשילוב קבוצת המיעוט עלולים להיחוו על ידי האחרונה כמאמצים להטמעתם, וממילא להגביר את התנגדותם לשילוב (Rumbaut, 2008). במדינת ישראל יש שתי אוכלוסיות מיעוט גדולות, החברה הערבית והחברה החרדית, אשר מעבר לשונות הברורה הקיימת ביניהן, שתיהן חוות באופן דומה את התנהגותה של קבוצת הרוב כלפיהן כניסיון לנקוט מדיניות שתוביל להיטמעותן בחברה הישראלית. על אף מאמצייה של המדינה לאפשר לקבוצות אלו

על פי ברי (Berry, 1990) קיימות ארבע אסטרטגיות התמודדות שבני קבוצת המיעוט עשויים לנקוט בבואם במגע עם קבוצת הרוב. לעיתים בוחרים בני קבוצת המיעוט לשמר את תרבותם המקורית ולהיבדל מקבוצת הרוב, תוך יצירת "חומות" גיאוגרפיות, ערכיות ותפיסתיות בינם לבין קבוצת הרוב (היבדלות). לעיתים מעוניינים בני קבוצת המיעוט להיטמע בקבוצת הרוב, או אף נטמעים בה בעל כורחם (היטמעות). בין שתי האפשרויות הללו יש אפשרויות ביניים, כמו השתלבות בתרבות הרוב תוך שימור התרבות המקורית (שילוב), או האפשרות לנטוש את תרבות המיעוט ואת תרבות הרוב גם יחד (שוליות). מעבר להשפעת המשתנים הסוציולוגיים והפסיכולוגיים על אסטרטגיית התייחסות של קבוצת המיעוט (טרכטינגוט, 2021), עמדות קבוצת הרוב מהוות גורם משמעותי המשפיע גם הוא על האסטרטגיה שתנקוט קבוצת המיעוט (Brown & Zagefka, 2011; Giles et al., 2012; Lefringhausen et al., 2022). הגישה הדומיננטית היא שעמדותיה של קבוצת הרוב לגבי המדיניות הראויה ליצירת הרמוניה בין־קבוצתית הן המשפיעות ביותר על אופי התייחסות של בני קבוצת המיעוט (Vorauer et al., 2009; Whitley & Webster, 2019; Wolsko et al., 2007).

שלוש עמדות אפשריות לבני קבוצת הרוב

1. היטמעות – מדיניות זו מציעה יצירת חברה הומוגנית, המצפה מקבוצות המיעוט לזנוח את הערכים ואת אורח החיים המסורתי שלהן ולאמץ את הנהגות קבוצת הרוב (Berry & Kalin, 1995; Guimond et al., 2013). גישה זו דומה בעיקרה לגישת "כור ההיתוך" שהונהגה בישראל בשנים הראשונות לקיומה של המדינה, אשר שאפה ליצור מודל ישראלי אחיד שלפיו כלל קבוצות האוכלוסייה ייצרו יחד תרבות ישראלית חדשה שלא הייתה מוכרת קודם לכן. אולם בגישת ההיטמעות יש ציפייה של קבוצת הרוב שכלל הקבוצות יאמצו את תרבותה ויזנוחו תפיסות ואורח חיים אחר.
2. רב־תרבותיות – גישה זו תומכת בהכרה ובשימור מאפייניה הייחודיים של כל אחת מהקבוצות, תוך עידוד קיום קשר הרמוני בין הקבוצות (Berry & Kalin, 1995; Hornsey & Hogg, 2000). מדיניות זו מכירה בכך שקיימים "שבטים שונים" במרחב, וגורסת כי ראוי שכל אחד מהם ימשיך לדבוק באורח חייו הייחודי. בה בעת, גישה זו מטיפה ליחסים שיתופיים וחובביים בין הקבוצות, תוך קבלה הדדית. מדיניות דומה לכך קיימת במדינות כדוגמת הולנד וגרמניה, שבהן המדינה מהווה מסגרת שיתופית ושוויונית

(2021). נראה כי החשש החרדי כמו גם חששם של הערבים מהיטמעות הוא כה גדול, עד כי הם מעדיפים להתבדל אף במחיר של אובדן אחיזה במשאבים כלכליים וחברתיים (פרידמן, 2021). בעקבות זאת נוצר מעגל קסמים שלפיו הגבחת החומות יוצרת תגובת נגד בקרב החברה הישראלית, המאבדת סובלנות כלפי הנרטיב החרדי והערבי ומתקשה לקבלם. דבר זה גורם בתורו להגברת ההסתגרות, המגבירה את החרדה בקרב שאר האוכלוסייה, וחוזר חלילה.

במדינת ישראל יש שתי אוכלוסיות מיעוט גדולות, החברה הערבית והחברה החרדית, אשר מעבר לשונות הברורה הקיימת ביניהן, שתיהן חוות באופן דומה את התנהגותה של קבוצת הרוב כלפיהן כניסיון לנקוט מדיניות שתוביל להיטמעותן בחברה הישראלית.

על פי גישת התירבות נראה כי בסופו של דבר המיעוט הערבי והחרדי, על אף ההבדלים ביניהם, חולקים במשותף את הנתק הגובר ביניהם לבין שאר האוכלוסייה. נתק זה נובע ממקורות וממניעים דומים, וזאת גם בשל מדיניות ההטמעה שנוקטת קבוצת הרוב כלפיהן. מדיניות זו אינה מסתפקת רק ברצון להטמיע אותם בתרבות הישראלית, אלא אף מלווה בחוסר הכרה בערכים של קבוצות אלו ובניסיון למחוק את תרבותן וערכיהן. שתי הקבוצות שואפות לשמור על ייחודיותן ועל אורח חייהן בכל מחיר, ולכן הן בונות חומות של התבדלות. דבר זה מפחית את הזדהותן עם הקולקטיב הישראלי ומביא להתרחקותן מקבוצת הרוב. במצב כזה, שינויים דמוגרפיים המצמצמים את המרחק הגיאוגרפי בין הקבוצות הללו לשאר האוכלוסייה יוצרים מרחק מנטלי, המהווה מקור קושי ומתח. זאת במידה שהתירבות אינו מתאך כהלכה ואינו מנוהל כראוי על ידי הרשויות. במטרה לבחון את המדיניות הנחוצה בישראל, הפרק הבא סוקר מודלים שונים של תירבות שנקטו במדינות שונות בעולם.

מודלים ממדינות ומערים מעורבות ברחבי העולם

קנדה – מודל רב־תרבותי

קנדה היא מודל ראוי למדינה רב־תרבותית המאכלסת בכפיפה אחת בני תרבויות שונות, תוך נקיטת מדיניות נוקשה לשמירת הזכויות של קבוצות המיעוט המרכיבות אותה (Guo & Wong, 2015). מדינת ענק זו (השנייה בגודלה בעולם אחרי רוסיה), המשתרעת בצפונה של אמריקה על כ־10 מיליון קמ"ר, סובלת מכך שמרבית

אוטונומיה מסוימת, הן בקיום מערכות חינוך נפרדות, הן בפטור מ"כור ההיתוך" הישראלי, שהוא השירות הצבאי המשותף, והן באפשרויות יחסי של אורח חיים תרבותי ייחודי, בעיקר ביישובים הומוגניים שבהם מתגוררים בני הקבוצות הללו, עדיין שתיהן חשות כי עמדת חברי קבוצת הרוב אינה מוכנה להכיר בערכיהם ובאורח חייהם או לקבלם כלגיטימיים, ובכך כביכול רוצה להטמיען. האופי והתחושות של שתי הקבוצות מגיעים ממניעים שונים, אך בפועל הם דומים:

החברה הערבית, המונה כ־20 אחוזים מאוכלוסיית המדינה, חווה תחושת אפליה נמשכת לעומת החברה הישראלית (Okun & Friedlander, 2007), הן בניסיון לצמצם את נוכחותן של השפה והתרבות הערבית (Wattad, 2021), הן באפליה במשאבים חברתיים וכלכליים (Zussman, 2013) והן באי־הכרה בעברה הלאומי־היסטורי כחלק מהעם הפלסטיני (Kimmerling & Migdal, 2003). המיעוט הערבי חש כי על אף הניסיונות שלו להתחבר ולהשתלב, תוך שמירה על אורח חייו ועל השתייכותו ההיסטורית, החברה הישראלית הכללית מנסה למחוק את זהותו ואת מורשתו. זאת למרות ניסיונות משמעותיים של החברה הישראלית לשלב את החברה הערבית ולמרות אוטונומיה תרבותית, לשונית, חינוכית ודתית שמקבל המיעוט הערבי בישראל, מן הרחבות הקיימות במדינות שונות. עקב כך קיימות בחברה הערבית מגמות של התבדלות ופלסטיניזציה (Khaizran, 2020). כך, למרות שהחברה הערבית מבקשת במוצהר להשתלב בחברה הישראלית, נראה כי החשש מפני היטמעות עודנו קיים.

כמו החברה הערבית גם החברה החרדית, המהווה כ־13 אחוזים מכלל אזרחי המדינה, עוברת תהליך דומה, גם אם לא זהה. מתוך חשש להיטמעות באוכלוסיית הרוב ומחיקת אורח החיים הייחודי לה דוגלת החברה החרדית במשך שנים באסטרטגיית התבדלות והגבחת החומות המפרידות בינה לבין שאר האוכלוסייה (בראון, 2017). אף שמגמה זו שלטת בחברה החרדית במשך שנים, בעשרים השנים האחרונות, במקביל וכתגובה למגמות גוברות של ניסיון לשלב חלק מהחברה החרדית באוכלוסייה הכללית, חשים החרדים דחיפות להגביה עוד יותר את החומות, להנכיח את תודעת המיעוט ולהוקיע כל מגמה של שילוב, גם אם בסופו של דבר זו תעניק להם יתרונות. כך למשל מסתייגים החרדים מעידוד השתלבות בתעסוקה ובאקדמיה ומכל מגמה של חיבור בין האוכלוסייה החרדית לאוכלוסייה הכללית. זאת אף שלכאורה כל אלה עשויים לשפר את המוביליות של החברה החרדית, לבסס את מצבה הכלכלי־חברתי ולחזק יחס חיובי כלפיה מצד שאר האוכלוסייה (טרקטינגוט,

מוסלמיות, מהווה הדוגמה הקנדית מודל מוצלח שניתן ללמוד ממנו. זאת משום שהיא מקדמת אחדות לאומית ולכידות חברתית, תוך יציאה מנקודת התחלה שווה ביחסה לכלל התרבויות. זוהי מדיניות המטפחת ערכים משותפים, מכירה בנרטיבים השונים של התרבויות המרכיבות אותה, מושתתת על כבוד הדדי, נתמכת על ידי חקיקה מגוונת ובה יכולים להשתתף כלל המיעוטים האתניים והדתיים המרכיבים את החברה הקנדית. ניתן להגדיר את הרב־תרבותיות הקנדית כגישה שמטרתה לסייע באינטגרציה של מהגרים ומיעוטים, במטרה לפרוץ את המחסומים שמונעים את שילובם במדינה. הכוונה היא לגרום להם להתקבל בחברה הקנדית כדי שזהותם הקנדית תתחזק.

מיסוד הרב־תרבותיות גורם לכך שכלל התרבויות בחברה מתקבלות על בסיס שווה, ללא חשש שקבלתן של תרבויות שונות תערער על החוק הקנדי, על מוסדותיה או על אופייה של המדינה. סקר שנערך בשנת 2016 הראה שבהשוואה למדינות אחרות, קנדה הושפעה פחות מפרץ הרגשות האנטי־מוסלמיים שיצר קיטוב ביחסים אתניים. הסקר הראה כי 83 אחוזים מהקנדים מסכימים שהמוסלמים תורמים בצורה חיובית לקנדה. ממצאים אלו עומדים בניגוד גמור לסקרים דומים שנעשים במדינות אירופה. הסקר הראה גם שהמוסלמים הקנדים מדווחים על עוינות פחותה מצד בני ארצם, לעומת זו שחווים מוסלמים במדינות אחרות. כך הזדהות המוסלמים הקנדים עם המדינה הולכת ומתחזקת ככל שחולפות השנים (Beyer & Ramji, 2013).

בניגוד לקנדה הנוקטת מדיניות של רב־תרבותיות, במדינות אירופה ובפרט בצרפת, הנוקטת את גישת עיוורון הצבעים, מתעוררות מעת לעת מחאות אלימות של מוסלמים כנגד השלטונות.

צרפת – מודל עיוורון הצבעים

בעקבות מדיניות הגירה ליברלית שנקטה צרפת, הלכה וגדלה אוכלוסייתה המוסלמית במאה השנים האחרונות, וכיום האומדן הוא כשבעה מיליון איש, שהם יותר מ־10 אחוזים מאוכלוסיית המדינה. בשנים האחרונות הפך האסלאם לדת השנייה בגודלה בצרפת אחרי הנצרות הקתולית, והרבה לפני הנצרות הפרוטסטנטית.

מדוע נוצר הקונפליקט ומהיכן נובעות התחושות הקשות של המוסלמים בצרפת?

כבר בשנות ה־60 של המאה הקודמת אמר הנשיא שארל דה גול שקליטת המהגרים המוסלמים בצרפת משולה לשילוב של שמן ומים, שגם אם נשים אותם יחד תקופה ארוכה הם לא יתערבבו. במהלך השנים אפשרה ממשלת

שטחה ריק מתושבים. אוכלוסיית התושבים המונה כ־40 מיליון איש בלבד (כ־10 אחוזים בלבד מאוכלוסיית ארצות הברית השכנה), מצטופפת ברובה ברצועה צרה בדרום המדינה, המשתרעת על 500 ק"מ בלבד מצפון לגבול קנדה־ארצות הברית. נתונים אלו, והעובדה שקנדה מורכבת מאוכלוסייה מגוונת מבחינה תרבותית עוד מהימים הראשונים של יישובה (Berry & Hou, 2021), הפכו אותה עם השנים למדינה מעודדת הגירה, מה שעיצב את אופייה של המדינה ואת פני אוכלוסייתה. כמחצית מהקנדים הם נוצרים (53 אחוזים) ורק כ־40 אחוזים מתוכם משתייכים לאוכלוסיית הילידים, האנגלים או הצרפתים. מאזן זה מוסיף להשתנות ככל שקנדה קולטת אליה עוד ועוד מהגרים ממקומות שונים בעולם. קנדה קולטת כיום מדי שנה יותר מאחוז אחד של מהגרים ביחס לגודל אוכלוסייתה, בעיקר אקדמאים ובעלי מקצועות חופשיים (Bragg & Wong, 2016). כך האוכלוסייה הקנדית מורכבת מקבוצות מיעוט משמעותיות המהגרות מכל רחבי העולם, מיפן וסין ועד דרום אמריקה. אזרחי קנדה משתייכים ליותר מ־200 קבוצות אתניות שונות, ביניהן 13 קבוצות גדולות המונות כל אחת יותר ממיליון תושבים.

בשנת 1971 הייתה קנדה למדינה הראשונה בעולם שאימצה את עקרון הרב־תרבותיות כמדיניות ממשלתית רשמית. מטרתה הייתה לאחד את הקבוצות השונות בחברה כדי להפיג את המתחים בין אנגלים לצרפתים, כמו גם לחזק את הקשר למדינה של קבוצות מוצא אחרות ומהגרים חדשים (Knowles, 2016). להשלמת מהלך זה, ב־1982 נכנסה לתוקף החוקה שכללה את **כתב הזכויות והחירויות הקנדי**, המעגן מבחינה משפטית את ההגנה על זכויות האדם במדינה. שתי ההחלטות הללו התאפשרו מכיוון שהתרבות הקנדית מאופיינת בתפיסה רב־תרבותית ויש בה פתיחות רבה לקיומן של תרבויות שונות זו בצד זו, תוך קיום מכנה משותף הנוגע למסגרת המדינית המאחדת ביניהם (Brosseau & Dewing, 2018).

נקודות אלו ואחרות מציבות את קנדה כמי שקולטת את המהגרים מלכתחילה, ולא בדיעבד, כאזרחים שווים זכויות ולא כאזרחים. דבר זה גורם לכך שקונפליקטים המתעוררים בין אוכלוסיית הרוב הקולטת לבין קבוצות מיעוט נקלטות אינם קיימים כמעט בקנדה. ואולם גם בפרובינציית קוויבק הקנדית נראות תופעות של בדלנות, ואנו סבורים שדבר זה מדגים היטב את יעילותו של המודל הקנדי, שכן קוויבק ביקשה בעבר להיפרד מקנדה ולנקוט מדיניות שאינה רב־תרבותית. באופן כללי, בעוד בריטניה, צרפת ומדינות נוספות באירופה נתקלות בקשיים לשלב בתוכן קהילות של מיעוטים, כולל קהילות

לא ניתן להתעלם מהעובדה שרבים מהמהגרים המוסלמים בצרפת המגיעים מקולוניות צרפתיות לשעבר, בעיקר מצפון אפריקה, טעונים במשקעי העבר ביחס לתרבות הצרפתית, וחלק ממטרתם בהגירה היא לשנות את פניה של צרפת ולא להיטמע בחברה הכללית.

ורואה בהגירתם ערך לאומי עליון החיוני לבניית החברה והמדינה. אולם בעוד בקנדה ההגירה קשורה לאתוס כלכלי-חברתי, הרואה במהגרים תוספת חיונית לבניית השפע הכלכלי והתרבותי, בישראל נוסף היבט לאומי וביטחוני לאתוס זה, הרואה בהגירה, פנימית וחיצונית, תוספת חיונית לביסוס אחיזתו של העם היהודי בחלקי הארץ השונים (אהרונביץ, 2007). מצב הפוך מתקיים ביחס למיעוט הערבי.

נושא החברה הישראלית כחברה הבנויה מקבוצות שונות שאינן מקיימות הרמוניה ביניהן העסיק סוציולוגים שונים במהלך השנים. כך למשל סמי סמוחה הצביע על כך שהחברה הישראלית אינה אחידה ובנויה משלוש תת-קבוצות: העברית, החרדית והערבית. לטענתו מתקיימת בישראל רב-תרבותיות דיסקריפטית, אך לא מתפתחת רב-תרבותיות נורמטיבית בדומה לזו הנהוגה בארצות שונות במערב, בין השאר משום שישראל היא "תלת-תרבותית בהווייתה, אך לא רב-תרבותית באתוס שלה", ולכן אינה מושפעת במידה ניכרת מהלכי רוח פוסט-לאומיים ורב-תרבותיים במערב (סמוחה, 2007, עמ' 227). לעומת זאת אחרים טוענים כי בפועל מתקיימת בישראל מדינה דו-לאומית, שכן הערבים המתגוררים בין הים לירדן מהווים אומנם מיעוט, אך הוא גדול מאוד (40 אחוזים) ויכול להיות לאום בעל מעמד שווה (פרופ' סרג'ו דלה פרגולה, 2010). יתרה מכך, מחקר שנעשה בקרב יהודים בגילים שונים הראה כי בני דור המילניום נוטים להגדיר את יהדותם יותר כדת ופחות כתרבות או גזע אתני (Keysar & DellaPergola, 2019), כך שלא ברור מה מאחד בין כלל היהודים, ואם לא מדובר באוסף של מיעוטים שאינם בהכרח חברת רוב מלוכדת. אנו מעוניינים לנתח את הדברים מתוך נקודת מבט אקולטורטיבית הבוחנת את חווייתם של בני קבוצות המיעוט בישראל ואת מדיניות קליטתן כפי שהיא מותווית על ידי הרשויות.

במושגים של תירבות (אקולטורציה), למרות השונות בין מאפייני הזרות שחוות קבוצות המיעוט השונות בישראל, המגמה המשותפת להן היא שהמדיניות גורמת באופן פרדוקסלי לתוצאות הפוכות מהמטרה הרצויה. מצד אחד, המדינה משקיעה משאבים לא-מבטלים

צרפת למהגרים לחיות בגטאות דתיים-תרבותיים, שהתפתחו באופן שונה לחלוטין מזה שהמדינה חתרה אליו. בעוד המדינה הצרפתית חתרה לקידום כלכלי תוך שמירה על זכויות הפרט, בגטאות הללו ראו את טובת הקבוצה לפני טובת הפרט, ובכך שימרו מעמד כלכלי-חברתי נמוך של אלו המתגוררים שם. הדבר חיזק את הסטראוטיפים של האוכלוסייה כלפי המהגרים וגרם להתבססותם כבני מעמדות נמוכים, תוך התפתחות תופעות שליליות כמו אבטלה, עוני ועבריינות. היה זה עניין של זמן עד להתפרצות, מה שאכן אירע במהומות אוקטובר 2005 (Filiu, 2020).

נראה כי ההבדלים בין קנדה לצרפת ביחס כלפי המהגרים ובאופן הקליטה שלהם יצרו מודלים שונים: **רב-תרבותיות לעומת עיוורון צבעים.** מסיבות שונות, בקנדה המהגרים נקלטים במרכז ההווייה, החברה והתרבות. התפתחותם החברתית-תרבותית מקבילה להתפתחות של העיר, החברה והמיינסטרים הקנדי, ובכך נוצרים פחות פערים ונמנעים קונפליקטים. זוהי קליטה שמלכתחילה מכוונת אל מרכז ההווייה והתרבות. לעומת זאת באירופה ובעיקר בצרפת, הקליטה היא בדיעבד ותוך מתן תחושת אורחים למהגרים, וכך מהגרים ובעיקר מוסלמים נקלטים בגטאות חברתיים-כלכליים-תרבותיים המתקיימים בנפרד מהמדינה ומהתפתחותה. הפער בין קבוצת הרוב לבין קבוצות המיעוט המופלות יוצר תסכול, המביא בהמשך לאלימות ולתוקפנות.

בהקשר לכך, לא ניתן להתעלם מהעובדה שרבים מהמהגרים המוסלמים בצרפת המגיעים מקולוניות צרפתיות לשעבר, בעיקר מצפון אפריקה, טעונים במשקעי העבר ביחס לתרבות הצרפתית, וחלק ממטרתם בהגירה היא לשנות את פניה של צרפת ולא להיטמע בחברה הכללית. לעומתם, המהגרים לקנדה הם בעיקר בעלי מקצועות חופשיים מבני מעמד הביניים, אשר מעוניינים להשתלב באוכלוסייה המקומית. לטענתנו, לגישה כלפי המהגרים יש השפעה כבדת משקל על אופן קליטתם. גם לגבי אוכלוסייה המהגרת במגמות בדלניות, קליטה בגישה רב-תרבותית עשויה להפחית זאת ולחבר בינה לבין האוכלוסייה הכללית.

ניתוח המקרה הישראלי

אנו מודעים לעצימות הגבוהה של המתח הבין-קבוצתי בישראל ואיננו מתיימרים להציע מודל שיעלים את הקונפליקטים הקיימים. מטרת ההשוואה הנוכחית היא לזהות ולהציע דרכים לצמצום עצימותם של הסכסוכים הקיימים. בהינתן זאת, כמו קנדה, צרפת ומדינות הגירה רבות אחרות, גם ישראל מייצגת חברת מתיישבים הקולטת מהגרים – בתנאי שהם יהודים –

מוקדמות יותר: דמוקרטיה ליברלית), אשר אינה נתונה למרות הדת ולחוקיה. עולים חדשים ממדינות ברית המועצות לשעבר התקשו להשלים עם התחושה כי החברה הישראלית מצפה מהם לנטוש את התרבות ואת אורח החיים הסובייטי שהיו נהוגים בארצות מוצאם (Horenczyk, 1996). עולים מאתיופיה התקשו להתמודד עם תרבות לבנה-אירופית, הרואה בהם שחורים ובשל כך אזרחים סוג ב', ובפרט מטילה דופי ביהדותם. בקבוצות אלו ההזדהות עם ערכיה הראשוניים של המדינה, בדמות ההמנון, מסריו ואפילו זכר השואה, כבר אינה מדברת לחלקם (אילני, 2006; בראון, 2017).

נראה כי קבוצת הרוב (בוודאי בהתייחס למשאביה) במדינה אינה משכילה לראות זאת. החרדה מפני אובדן צביונה של מדינת ישראל כמדינה ציונית, יהודית ודמוקרטית גורמת לה להיאחז ביתר שאת בנרטיב המקורי ולצמצם עוד יותר את יכולתה לדבר אל ליבם של המיעוטים. כך גוברת התחושה בקרב המיעוטים כי המדינה מעוניינת למחוק את זהותם ולהטמיעם בנרטיב של הקבוצה השלטת, והדבר גורם להם להסתגר, להתבדל ולהפחית את הזדהותם עם מדינת ישראל ואת תחושת השייכות אליה (עומר, 2019; פרידמן, 2021). בשונה מהנרטיב ומהאטוס הקנדי, שהתרחבו במטרה לכלול בתוכם כמה שיותר מהגרים וקבוצות שונות, הנרטיב הישראלי מתבלט בצורתו ומדיר בכך קבוצות משמעותיות במדינה. אומנם המטרה היא לשמר ככל האפשר את ההגמוניה היהודית-ציונית, אך באופן פרדוקסלי נראה כי המיעוטים מסתגרים ומשמרים אתוס של שוני ובדלנות. אתוס זה גורם להם לחנך דור חדש שאינו רואה את עצמו שותף לנרטיב הישראלי, אלא פועל להביא לידי ביטוי את ערכיו ואת אורח החיים של קבוצת המיעוט שאליה הם משתייכים.

נרטיב לאומי צר מהווה אתגר מול קבוצות המיעוט, קל וחומר כאשר הן גדלות ומקיימות נוכחות פיזית מתרחבת באזורי הארץ השונים. בהיעדר אתוס לאומי משותף שהמיעוטים יכולים, רוצים או מסוגלים להזדהות עימו, חלקם אינם רואים במדינה את מסגרת ההתייחסות שלהם ואינם מזדהים עם מטרותיה וערכיה. דבר זה עשוי להוות איום על חוסנה וביטחונה של ישראל, ואף לפגוע בטווח הארוך ביכולתה להתמודד עם אתגרים פנימיים וחיצוניים.

נראה כי ניסיונה של ישראל ליצור נרטיב משותף ולקלוט את קבוצות המיעוט במרכז החברתי אינו מצליח במיוחד, ומגמות ההתבדלות מתרחבות והולכות. המדינה צריכה לקבל על עצמה משימה כזו ברמה הלאומית. ייתכן כי המנוף לשינוי נמצא דווקא ברשויות המקומיות, העשויות להיות אלה שישמשו קטר מוביל

בקליטת הקבוצות הללו, אם אלו עולים מאתיופיה, מצרפת או ממדינות ברית המועצות לשעבר, ואם אלו חרדים, וכך גם במידה ובאורח שונה, בעיקר החל מהשנים האחרונות, כלפי החברה הערבית. זאת תוך שמדיניות ההטמעה שהמדינה מנסה להנהיג גורמת לכך שהקבוצות הללו נותרות בשולי החברה (שפרמן, 2008). גם כאשר הממשלה משקיעה בקבוצות הללו בתחומים שונים ומסייעת בהכשרות מקצועיות לתעסוקה, נותנת העדפות בחינוך, מסייעת בתחבורה ועוד, עדיין חוות הקבוצות הללו את המיינסטרים הישראלי כזה שמנסה למחוק אותם ולהעלימם, מה שגורם להם להתבדל ולהישאר בשוליים, לעיתים אף בשוליים הלוחמניים (שטופלר, 2012). בפועל, על אף ההשקעה הרבה, המדינה אינה מצליחה לתת מקום למהגרים שאין בתרבותם נרטיב יהודי, ציוני, מערבי. אומנם המדינה עושה רבות למען קליטתם, אך התחושה היא שהם צריכים להשאיר בצד את הנרטיבים של תרבותם וליישר קו עם הנרטיב הישראלי השולט, ודבר זה משפיע על נטייתם להתבדלות.

השלטונות הקנדיים לרוב אינם מתערבים במיקום התיישבותם של המהגרים ונותנים להם את התחושה כי הם חלק מליבת העם הקנדי, אולם בישראל – בדומה למתרחש באירופה – מתרחשת קליטה של מהגרים מבחוץ ומבפנים למרחבים השוליים. המהגרים שבאים מרקע שאינו מבוסס או אלו שמהגרים מסיבות דמוגרפיות מוסללים אל הפריפריה (הגיאוגרפית, החברתית, הכלכלית והדמוגרפית), כדי לפזרם במקומות שבהם דרושה אחיזה יהודית. דבר זה יוצר את החלשתם בפריפריה וכן תלות גוברת שלהם בשלטון ובמשאבים הלאומיים (סבר, 2020).

ניתן להבין מדוע הממשלות בישראל מנסות לנקוט מדיניות הטמעה זו. המדינה היהודית, למרות שהיא מתקיימת כבר 75 שנה, עודנה חרדה לעצם הישרדותה, בשל סיבות גיאופוליטיות ופנימיות. קברניטי המדינה ומנהיגיה שומרים בקנאות על הנרטיב שלדעתם אפשר את הקמת המדינה במתכונתה הנוכחית: מדינה ציונית, יהודית ודמוקרטית, המתנהלת מבחינה ערכית, כלכלית וחברתית בדומה לתרבויות המערב.

נרטיב זה עבד היטב כאשר הייתה תרבות רוב אשכנזית-חילונית, ושאר הקבוצות היו קטנות ושוליות (קימרלינג, 2001). עם השנים הפך הנרטיב לזר ומנוכר בעיני קבוצות רבות באוכלוסייה, ההולכות וגדלות כתוצאה משינויים דמוגרפיים. הקבוצה הערבית מתקשה להשלים עם הנרטיב של מדינה יהודית, ובעיקר תחת הכותרת של חוק הלאום. הקבוצה החרדית מתקשה להשלים עם נרטיב המדינה הדמוקרטית (או בגרסאות

המערכת הנדרש בסוגיה זו עלול להפוך את ישראל למדינה שהקטוב הפנימי האלים בקרבה יהיה מאפיין מרכזי בחיי היום-יום. זאת בעוד המערכות הציבוריות אינן בנויות כלל להתמודד עם איום זה בהצלחה. להלן מספר דוגמאות למודלים של קליטת קבוצות מיעוט בערים המעורבות בישראל, ננסה לחלץ מהם את הרכיבים הדרושים לשם חיברות חיובי ויעיל.

בית שמש – קורבן של חוסר תכנון

במשך שנים הייתה בית שמש עיירה קטנה שבה התגוררה אוכלוסייה בעלת אוריינטציה מסורתית-מזרחית. על אף מיקומה הגיאוגרפי המרכזי, בין ירושלים לתל אביב, בית שמש היוותה מרכז רק ליישובים הנמצאים סביבה, אך לא חרגה אל מעבר לתחום האזורי. בשנות ה-80 הובן פוטנציאל הצמיחה הגלום בעיר, ובמזרח העיר החלו לבנות שתי שכונות לאוכלוסייה החרדית. תוך עשור הכפילה האוכלוסייה את עצמה ובית שמש הוכרזה כעיר בשנת 1991, כאשר מספר התושבים בה עבר את ה-20 אלף (בוסו, 2017). במקביל הכריז משרד השיכון על תחילת בנייתה של רמת בית שמש – שורת שכונות ענק שבכל אחת מהן יותר תושבים מאשר בעיר האם (נרדי, 2017).

איש לא חשב על היערכות כוללת לקראת השינוי הדמוגרפי. מן הסתם ההנחה הייתה כי החרדים "יסתדרו" עם האוכלוסייה המסורתית המקומית, וההרמוניה החברתית תישמר מאליה. נעדרה גם חשיבת עומק על תכנון מקומות תעסוקה מותאמים לעשרות אלפי החרדים שהתווספו לעיר. כך גם לא הייתה כל היערכות להשלכות של הפיכת העיירה לאחת הערים הגדולות בישראל (רגב ועמיתיו, 2021). בהיעדר הכנה תשתיתית, חברתית או כלכלית מצאה העיר את עצמה בתוך מספר שנים במלחמת תרבות בין קבוצות באוכלוסייתה (שטרן, 2018), ובמצוקה כלכלית הולכת וגדלה (צור, 2019). כיום מונה בית שמש יותר מ-150 אלף תושבים (למ"ס, 2023). בשנים הקרובות מספר התושבים יכפיל את עצמו, כשיאוכלוס השכונות הגדולות הנבנות בפרברי העיר. אומנם כיום יש מודעות רבה יותר לחשיבות הפיתוח הכלכלי-חברתי של העיר, ואף הועברה לאחרונה החלטת ממשלה 986/22 המקצה תקציבי ענק לפיתוח העיר באמצעות המשרדים השונים, אך נראה כי זה מעט מדי ומאוחר מדי. שסעים חברתיים רבים מפלגים גם כיום את העיר, ונראה כי יידרשו שנים רבות לתקן אותם (חיימוביץ', 2011). בעיר קיימים מתחים ואף עימותים בין קבוצות שונות, המפלגים אותה: קונפליקטים בין חרדים קיצונים הרוצים להשפיע על צבינה של העיר לבין חרדים מתונים יותר (סבר, 2022); ובין קהילות

לקידום החיברות הנדרש בקליטה של המיעוטים בחברה הישראלית ובצמיחתם. ככל שהן ידגימו מודלים מקומיים תקינים של ערים מעורבות, שבהן ייקלטו קבוצות מיעוט במרכז החברתי באופן שוויוני, תוך בנייה של מרקם חיים משותפים, כך הדבר יהווה מודל גם לשלטון הכללי.

קליטת קבוצות מיעוט בערים מעורבות בישראל

אוכלוסיית ישראל מרוכזת במרחב צפוף המתפתח במהירות במרכז הארץ. הצמיחה הדמוגרפית גורמת לשינויים ניכרים, אשר להם השלכות על המרחב האורבני ברמה המקומית והארצית. בין השאר ניכרת התופעה המתפשטת של ערים מעורבות כתהליך נמשך ומתחזק, שבעקבותיו חיים במרחבים צפופים אזרחים מקהילות שונות, שחלקן אף מקוטבות מבחינה ערכית, דתית, תרבותית וחברתית-כלכלית. צמיחה ושינויים דמוגרפיים יכולים לשמש הזדמנות להתחדשות חיובית, אך עלולים גם להוות סכנה לדעיכה חברתית, להיווצרות שסעים ואף לחיכוכים ולאלימות הדדית. יותר מ-20 ערים מרכזיות בישראל, כולל בירתה ירושלים, נמצאות כבר עמוק בתהליך של שינוי דמוגרפי משמעותי ומהיר. משבר הדיור ותהליכים חברתיים וכלכליים אחרים גורמים לאוכלוסיות ייחודיות כמו חרדים וערבים לעבור להתגורר בערים מעורבות בשיעורים ניכרים, מה שמגדיל את שיעורם היחסי באוכלוסיית הערים המעורבות, כולל אלו שהיו בעבר הומוגניות במידה רבה.

ההתנגשויות האלימות במאי 2021 בין יהודים לערבים בערים מעורבות, כמו גם קונפליקטים במרחבים ובערים שבהן המיעוט צומח, ממקדים את תשומת הלב הציבורית בתופעות השליליות המתכתבות גם עם הביטחון הלאומי. אלה מחייבות גם מענים קשים של אכיפה וגם מענים רכים בתחומים הכלכליים והחברתיים. עם זאת יש להניח ולצפות כי עבודה נכונה בערים המעורבות עשויה לאפשר מודל נכון של חיים בצוותא גם ברמה הלאומית. ההנחה היא שהתופעה המדוברת תימשך, ואולי ביתר שאת. התופעה הדמוגרפית של מרחבים עירוניים מעורבים עשויה ליצור קיטוב וחיכוך, גם אלים, אם לא יטפלו בה נכון וייערכו אליה כראוי. רק טיפול חברתי-כלכלי מערכתי מעמיק וארוך טווח באתגרים שתופעה זו מייצרת יכול להביא למודל חיובי של "קליטה במרכז", ובכך לצמצם את החיכוך המסוכן. כדי שהמגמה הצפויה של קליטת אוכלוסיות בעלות ייחודיות תרבותית תהיה מוצלחת ותשמש מנוע להתחדשות ולצמיחה, צריכה להיות התערבות רב-שלבית ורב-ממדית של המדינה ושל השלטון המקומי בתופעה הנדונה ובהשלכותיה. נכון להיום ישראל אינה פועלת כנדרש בנושא, והיעדר הטיפול

של אוכלוסייה ערבית (אבן, 2021). הקבוצות המהגרות הללו גדלות הן עקב ריבוי טבעי גבוה והן בשל העובדה שהתבססותן במקומות חדשים יוצרת את התשתית לרבים לבוא בעקבותיהם, ובקרבן עשויות להפוך להיות הקבוצות הבולטות והגדולות בתוך מרבית הערים הללו.

סקירת המצב הנוכחי במספר ערים שאליהן נכנסת אוכלוסייה חרדית וערבית

דינמיקת השינויים הדמוגרפיים בין חרדים וערבים שונה. החברה החרדית עוברת תהליך של גידול טבעי מהיר (ראו תרשים 1). שיעור הגידול בחברה החרדית עומד על 4.2 אחוזים, ואילו בשאר האוכלוסייה השיעור הוא 1.8 אחוזים בלבד. משמעות הדבר היא שמדי 17 שנה אמורה החברה החרדית להכפיל את עצמה (כהנר ומלאך, 2021). בחברה הערבית אומנם לא חל גידול טבעי משמעותי, ושיעור הגידול אף ירד בשנים האחרונות והוא דומה לזה של האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית, אולם האוכלוסייה

חרדיות לבין קהילות אחרות על השליטה בעיר ובמשאביה (גל, 2022); קונפליקטים בלתי פוסקים בין הרשויות לבין קבוצות של תושבים (כהן ועמיתיו, 2021), שהגיעו לשיאן בתקופת הקורונה (כהן, 2020); ואף מתח עדתי בין תושביה המזרחים הוותיקים של העיר לבין תושבים אשכנזים שזה מקרוב באו (בן סימון, 2004). נוסף על אלו קיים בעיר גם מחסור הולך וגובר במקומות תעסוקה מותאמים לאוכלוסייתה הייחודית ובמנועים כלכליים שיוכלו להצמיח את העיר, הצפויה להפוך בעשור הבא לאחת הערים הגדולות בישראל (רגב ועמיתיו, 2021). נכון לשנת 2023 יש בישראל יותר מ-20 ערים מרכזיות שעוברות שינוי דמוגרפי משמעותי, חלקן במהירות לא-פחותה מהשינוי שעבר על בית שמש. ערים כמו אשדוד, צפת, טבריה, קריית מלאכי, קריית גת, אופקים, נתיבות וערד, שבהן חלה כניסה מהירה של אוכלוסייה חרדית, וערים כמו חריש, מעלות-תרשיחא, כרמיאל, עכו, רמלה ונוף הגליל, שבהן חלה כניסה מהירה

לוח 1: האוכלוסייה הכללית ושיעור החרדים בערים נבחרות

העיר	מספר התושבים הכללי	מספר התושבים החרדים	שיעור החרדים באוכלוסייה
בית שמש	152,781	96,400	63%
צפת	38,033	20,370	53.5%
נתיבות	45,530	21,895	48%
גבעת זאב	21,026	9,550	45%
אופקים	35,258	12,420	35%
ערד	27,986	8,080	29%
אשדוד	226,798	56,150	25%
חצור הגלילית	9,986	2,390	24%
קריית מלאכי	25,500	6,100	24%
טבריה	48,202	10,320	21.5%
קריית גת	63,559	12,850	20%

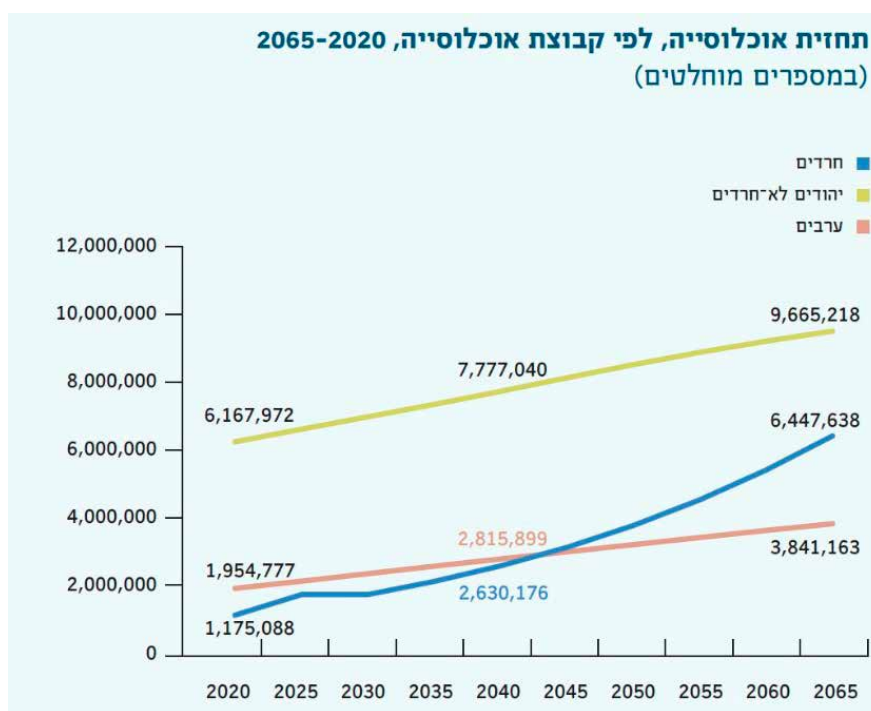
מקור: ניתוח משולב של נתוני הלמ"ס מדצמבר 2022, המכון החרדי למחקרי מדיניות ודיווחי הרשויות המקומיות

לוח 2: האוכלוסייה הכללית ושיעור הערבים בקרב ערים נבחרות

העיר	מספר התושבים הכללי	מספר התושבים הערבים	שיעור הערבים באוכלוסייה
נוף הגליל	43,890	12,680	28.9%
עכו	50,846	14,084	27.7%
רמלה	78,479	21,267	27.1%
לוד	85,141	20,093	23.6%
מעלות-תרשיחא	22,399	4,636	20.7%
כרמיאל	46,884	9,798	20.1%
חריש	32,770	4,587	14%

מקור: ניתוח משולב של נתוני הלמ"ס מדצמבר 2022 ודיווחי הרשויות המקומיות

תרשים 1: צפי גידול עבור אוכלוסיות שונות בישראל

מקור: השנתון החרדי 2021, המכון הישראלי לדמוקרטיה

מודלים של ערים מעורבות – יהודים וערבים: מודל לוד – שבו ניסו לעשות הטמעה, אך זו רק הגבירה את הסגרציה בין האוכלוסיות ואף את האלימות והתוקפנות; מודל מעלות-תרשיחא – מודל רב-תרבותי הנותן מקום של כבוד למיעוט הערבי ולאורח חיון; ומודל כרמיאל – מודל רב-תרבותי מוצלח של מיעוט יהודי חזק בתוך רוב ערבי של תושבי האזור.

ערים מעורבות בישראל: שלושה מודלים

מודל לוד – מודל שלילי של ניסיונות הטמעה

את העיר לוד ניתן לזהות כמקרה בוחן שלילי לתוצאותיה של מדיניות הטמעה, שגרמה לשינוי דמוגרפי מהיר ולהשלכותיו המאתגרות על העיר. בשנת 1946, לפני קום המדינה, העיר מנתה רוב ערבי מוחלט (99.7 אחוזים). עם כינונה של מדינת ישראל נעשו פעולות שחלקן שנויות במחלוקת להוצאת הערבים מהעיר, והיא הפכה לעיר שכמעט כל תושביה היו יהודים. מאז שנת 1972, כאשר אוכלוסיית היהודים בעיר עמדה על כ-90 אחוזים (יעקבי, 2003), חלה עלייה הדרגתית בגודלה של האוכלוסייה הערבית בעיר, בין השאר בעקבות הפניה של משפחות ערביות לעיר, חלקן משפחות של משתפי פעולה שלא נמצא להן מקום מגורים אחר. כך למשל, בעקבות מלחמת ששת הימים הופנו לעיר משפחות ערביות של סייענים מהגדה המערבית ומרצועת עזה.

הערבית המהגרת לערים המעורבות צעירה ברובה, מה שאומר ששיעור הערבים בערים הללו אמור לגדול בשנים הקרובות (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021). שתי תופעות חשובות משפיעות אף הן במידה רבה על התהליכים הדמוגרפיים הנדונים כאן: משבר הדיור בחברה החרדית והירידה בתחושת הביטחון האישי במגזר הערבי, עקב העלייה הניכרת באלימות ובפשעה. אלה נותנים את אותותיהם במגמות המגורים של שתי האוכלוסיות: החרדים, שעד לאחרונה כ-85 אחוזים מהם התגוררו באזור המרכז, מתקשים למצוא פתרונות דיור לזוגות הצעירים ורבים מהם עוברים לפריפריה בצפון, בדרום ובערים שעד עתה לא התגוררו בהן חרדים (רגב וגורדון, 2020). במקביל, בקרב החברה הערבית הסובלת ממשבר קשה של ירידה בתחושת הביטחון האישי ניכרת מגמה גוברת של מעבר לערים יהודיות, כדי להתרחק ממוקדים הנתפסים כמסוכנים (יוזמות אברהם ומוסד שמואל נאמן, 2021). יש להניח כי גורמים משפיעים נוספים על תהליך זה הם מצוקת הדיור ביישובים הערביים, בגלל מחסור בקרקעות (מבקר המדינה, 2019). גם השיפור במצבה הכלכלי של החברה הערבית מאפשר לרבים יותר מקרבם להגר לערים שהתאפיינו בעבר בהיותן ערים יהודיות (רון ועמיתיו, 2022).

כיצד ישפיעו השינויים הללו על אוכלוסיות הערים הקולטות ערבים וחרדים, והאם תדע העיר למנף את ההזדמנות והגיוון לשם צמיחה ושגשוג? להלן נציג שלושה

אירועים אלו חשפו את השסע הלאומי והדתי העמוק שאליו נקלעה העיר.

כיום תושבי לוד הערבים חשים כי הרשויות דוחקות את רגליהם הן בפן התרבותי והן בפן הפיזי, על ידי עידוד סילוקם מהעיר (גזית, 2022; חאג' יחיא, 2023; שמעוני, 2022). תושבים אלה מדווחים על היעדר תנאים בסיסיים לקיום מינימלי. לכך מתלווים הזנחה, תחושת אפליה, תסכול, תחושת אי־יציבות וייאוש, אשר גורמים להימנעות מהתאגדות ומעמידה על שלהם למול הרשויות (שלח, 2022). אומנם בשנים האחרונות יש בעיר תנופת פיתוח, אך זו מופנית בעיקר למגזר היהודי, ובכלל זה עידוד הרחבת הגרעין התורני בעיר, שראש העיר הנוכחי היה ממקימיו – דבר המגביר עוד יותר את התסכול בקרב תושביה הערבים של העיר. נראה כי הרצון להטמיע את תושבי העיר הערבים בחיי העיר היהודיים מבלי לתת מקום לתרבותם ולאורח חייהם, שהתחלף בשנות ה־2000 בדחייתם ובהצרת צעדיהם בתחומים שונים בעיר, גורם להגברת השסע ולהפיכת העיר למודל שלילי שמביא למצב נפיץ.

מודל מעלות־תרשיחא – מודל חיובי של רב־תרבותיות

אין ספק כי תכנון והיערכות מוקדמת עשויים להיות המפתח להכנה נכונה של עיר להגירה של אוכלוסיות מיעוטים אליה. דוגמה לכך היא העיר מעלות־תרשיחא, שבה מתממשים דו־קיום וחיים משותפים למרות הקונפליקט הלאומי (פלאח־סעב ואבולבן, 2021). בעיר מתגוררים יהודים חילונים, דתיים וחרדים, עולים חסרי דת, ערבים מוסלמים וערבים נוצרים, ומרקם החיים מתנהל באופן תקין, תוך כבוד הדדי ושיתוף פעולה של האוכלוסיות זו עם זו.

לוח 3: התפלגות אוכלוסיית מעלות־תרשיחא לפי דת ולאום

קבוצה	שיעור באוכלוסייה
חילונים	37%
דתיים לאומיים	26.2%
חרדים	3.5%
ערבים מוסלמים	10.3%
ערבים נוצרים	10.1%
דרוזים	0.3%
אחרים	12.6%

מקור: ניתוח משולב של נתוני הלמ"ס מאוקטובר 2022 ודיווחי הרשות המקומית

גם בעקבות הסכם השלום עם מצרים ופינוי חצי האי סיני הופנו לעיר קבוצות בדואיות שקרקעותיהן בנגב הופקעו (מעוז, 2014). בתחילת שנות ה־90 הופנו לעיר משפחות נוספות של משתפי פעולה בעקבות הסכמי אוסלו (הופנונג, 2010). נוסף על כל אלו, על פי דוח מבקר המדינה (2012) ערבים רבים היגרו לעיר באופן שאינו חוקי מיהודה ושומרון, ושיעורם של אלו אינו ידוע. מגמות אלו הובילו לכך שכיום מונה אוכלוסיית העיר כ־85,500 נפש, מתוכם כ־30 אחוזים ערבים (למ"ס, 2023).

הרצון להטמיע תושבים ערבים שבאו מרקע אחר ומתרבויות שונות, מבלי לתת לתרבותם ולאורח חייהם נוכחות וביטוי מכבד במרחב הציבורי, הגביר את התנגדותם לרשויות ואת החיכוך עם האוכלוסייה היהודית וגרם לפערים גדולים במעמד החברתי־כלכלי בין יהודים לערבים.

הכנסתה של אוכלוסייה ערבית גדולה ללוד בשנות ה־70 וה־80 נבעה מתוך רצון ליצור מודל רב־תרבותי שבו חיים יהודים וערבים בהרמוניה. האוכלוסייה הערבית הוותיקה של לוד (שהיוותה כ־10 אחוזים מאוכלוסיית העיר) ושכונותיה הישנות, הבנויות בסגנון אוריינטלי, גרמו לקובעי המדיניות לחשוב כי האוכלוסייה הערבית החדשה שתועבר לעיר תיטמע במרקם החיים המקומי ותהווה מודל מוצלח לערים אחרות.

בפועל אירע בדיוק להיפך. הרצון להטמיע תושבים ערבים שבאו מרקע אחר ומתרבויות שונות, מבלי לתת לתרבותם ולאורח חייהם נוכחות וביטוי מכבד במרחב הציבורי, הגביר את התנגדותם לרשויות ואת החיכוך עם האוכלוסייה היהודית וגרם לפערים גדולים במעמד החברתי־כלכלי בין יהודים לערבים. שיעור העוני בחברה הערבית הלך וגדל ועימו גם תופעות של עבריינות, פשיעה ואירועי אלימות רבים. הנהגת העיר "נרדמה בשמירה" במשך כמה עשורים ולא נתנה דעתה להשלכות הדמוגרפיות על התפתחותה של העיר, עד שבתקופת האינתיפאדה השנייה (2000–2001) התגברו אירועי האלימות בעיר על רקע לאומני, ואז הבינו שמדיניות ההטמעה מובילה למשבר חריף.

שפל נוסף היה באירועי מאי 2021, בעת מבצע שומר החומות. במשך מספר ימים התחוללו בעיר מעשי אלימות וונדליזם קשים, שכללו קרבות ירי ברחובות ומעשי לינץ' בתושבים (בלומנטל וגרינברג, 2021). בעיר הוכרז מצב חירום אזרחי, ואף לראשונה הוטל בה עוצר לילי. קבוצות חמושות של יהודים וערבים הסתובבו ברחובות והעיר שותקה למשך מספר ימים (סניור, 2021).

אף שהעיר הוקמה כעיר יהודית חילונית שנועדה לסייע בייחוד הגליל ובקטיעת הרצף הערבי בין עכו לצפת, משפחות חיילי צד"ל שהובאו אליה לאחר הנסיגה מלבנון, יחד עם הגירה איטית אך בלתי פוסקת של תושבי הסביבה הערבים, הפכו אותה לעיר מעורבת שאוכלוסייתה הערבית הולכת וגדלה. גם האוכלוסייה היהודית אינה הומוגנית. מראשית שנות ה-2000 החלו חרדים להגר לעיר, וכיום הם מהווים כ-10 אחוזים מהאוכלוסייה.

על אף זאת מתנהלים בעיר חיים משותפים תקינים, ואף בעיתות קונפליקט בין יהודים לערבים נשמר בה השקט באופן יחסי. זאת הודות לכך שהעיר פתחה את גבולותיה בפני האוכלוסייה הערבית ללא הגבלה כמעט. ערבים מתגוררים בכל חלקי העיר בשכונות עם יהודים, ובמרכזי התעסוקה, הבילוי והפנאי הם נראים אלו לצד אלו בחיים משותפים (נרדי, 2017א). מצוקת הדיור ביישובים הערביים הסמוכים, יחד עם דור הולך וגדל של צעירים משכילים שמחפשים מגורים איכותיים בעיר, משפיעים על גידול האוכלוסייה הערבית, וזו מקבלת מקום ומרחב בכרמיאל (עוראבי, 2020).

ואולם אין עדיין בכרמיאל מערכת חינוך ערבית ומוסדות דת שישרתו אוכלוסייה זו (רוזן הברמן, 2016). הדבר גורם לכך שהתנועה בין העיר לבין היישובים שסביבה היא כפולה: נדידה אל העיר למגורים, לתעסוקה או לבילוי, אך בה בעת נדידה מהעיר למוסדות חינוך ודת בכפרים (בלטמן-תומאס, 2018). כמו כן לא ניתן להתעלם ממגזרים מסוימים באוכלוסיית בעיר המנסים להתנגד לכניסת הערבים, אך לעת עתה אלו קבוצות שוליות, והצורך בחיים משותפים תקינים חזק מקבוצות אלו (נרדי, 2017א).

ככל שימשיך לגדול מספר הערבים המתגוררים בעיר ופרנסיה ימשיכו להתעקש על מדיניות הטמעה מבלי להנכיח את התרבות ואת אורח החיים הערבי בתחומים שונים בעיר, הדבר עלול לגרום לקונפליקט שיפר את החיים המשותפים המתקיימים בה כיום.

סיכום והמלצות להיערכות מוניציפלית לקליטה של קבוצות מיעוט

בראשית הדברים נבהיר כי מודל זה אינו מתיימר ליישב את הקונפליקטים באופן אידיאלי, אך אנו סבורים כי בכוחו של מודל זה לצמצם במידה משמעותית את נפיצות המצב הקיים בין הקבוצות השונות בישראל. שכן מודל זה יכול לשמש מנגנון שלפיו השוליים הקיצוניים, ששואפים ליצירת קונפליקט, ימצאו עצמם מוקעים על ידי כלל הקבוצות. חשוב להדגיש כי אין מדובר במודל מושלם שיכול להוות פתרון בכל המקרים שבהם חיות זו

מבחינה היסטורית היו מעלות ותרשיחא שני יישובים ששכנו זה לצד זה, עד שהוחלט ב-1963 לאחדם לרשות עירונית אחת. בתרשיחא התגוררו מאז שנות ה-50 משפחות יהודיות וערביות זו לצד זו, בעוד מעלות הייתה יישוב יהודי. איחודם של שני היישובים הותיר מרכז ערבי בתרשיחא ומרכז יהודי במעלות, אך הוא מביא לכניסת אוכלוסיות שונות לכל חלקי העיר. הרשות במעלות-תרשיחא לא רק שאינה מנסה לדחוק אוכלוסייה זו או אחרת מהעיר, כפי שמתרחש בערים אחרות, אלא גם נותנת מענה עירוני המאזן בין אורחות חייהן של האוכלוסיות השונות לבין שמירה על איתנות כלכלית וחברתית של העיר. העירייה אף מעודדת כנסים משותפים שינכיחו ויעצימו את החיים של אוכלוסיות שונות יחד. משנת 1994, אז הוכרזה מעלות-תרשיחא לעיר, היא מונהגת על ידי ניהול שוויוני ומשותף, כזה היודע לשמור על הנפרד והייחודי לכל אחת מהקהילות (יוזמות אברהם, 2020). בין מרכז העיר, המאכלס ברובו יהודים, לבין תרשיחא המאכלסת ברובה ערבים, נמצא ציר בין-עירוני מפריד. בעיר מתקיימת מערכת חינוך נפרדת, מתנ"ס נפרד ואפילו תקציב החלקים השונים של העיר מוצג בפרקים נפרדים (גלילי וניר, 2001).

עם זאת תושבי העיר משתתפים יחד באירועים משותפים, חולקים חיי מסחר ומוקדי בילוי משותפים (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021), גאים במרקם המשותף, חשים זהות חזקה ביחס לעיר ואף ממליצים עליה כעל מודל ייחודי לחיים משותפים שמוכיח את עצמו (פלאח-סעד ואבו-לבן, 2021). גם גל העלייה הגדול שקלטה העיר בשנות ה-90 מחבר העמים, ואשר שינה בצורה ניכרת את הדמוגרפיה בעיר לטובת היהודים, לא הפר את ההרמוניה ואת רצון התושבים להתקדם ולהתפתח זה לצד זה (ארשיד שחאדה, 2022). בשנים האחרונות התפתחו בשולי העיר שכונות חדשות שבהן גרים יהודים וערבים יחד בשכונות קרובה, ואווירת העיר משפיעה על חיים שקטים ורגועים גם שם. כך למשל, בשכונת הזיתים שבצפון העיר מתגוררת קהילה גדולה של חרדים חוזרים בתשובה יחד עם יותר מ-30 אחוזים מתושבי השכונה שהם ערבים (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021; רט, 2022).

מודל כרמיאל והאזור – כשהרוב הופך למיעוט

אומנם רק כ-20 אחוזים מתושבי כרמיאל הם ערבים, אך במרחב הגיאוגרפי שסביבה המגזר היהודי מהווה מיעוט. העיר מהווה מרכז יוממות לעובדים ערבים רבים מהכפרים שמסביב, ותשתיות המוניציפליות השונות נותנות שירות לדוברי ערבית יותר מאשר לדוברי עברית.

עולמן צריכים להיות נוכחים במרחב הציבורי המרכזי מלכתחילה ולא בדיעבד, גם כאשר תפיסות אלו אינן נוחות לנרטיב הישראלי היהודי-ציוני-מערבי השליט. המנהיגות העירונית צריכה לסגל לעצמה הובלה רוחבית של העיר ולא היררכית, כך שכלל הקבוצות המרכיבות את העיר, כולל אנשי ופעילי השטח, יוכלו לבוא לידי ביטוי בהנהגת העיר ובהובלת עתידה.

העצמת מנהיגות של קבוצות משתלבות

בעיר – אנו נוטים לראות קבוצות כמקשה אחת, בהתאם לסטראוטיפים הנפוצים לגביהן, אך בכל קבוצה יש חלקים הלוקחים אחריות ומבקשים להיות פעילים בשגשוגה ובפיתוחה של העיר, ויש כאלו שהשתתפותם פחותה. בכל קבוצה יש כאלו המהווים שכבה כלכלית איתנה ומבוססת התורמת לעיר, ויש כאלו שתורמים פחות. נראה כי על הרשויות למפות את הקבוצות השונות כדי לדעת מי הם חלקי האוכלוסייה שעומדים לרשותם לצורך קידום העיר. על העירייה לדעת לעבוד עם אותן קבוצות על קבלת אחריות ומנהיגות, ולתת בידיהן כלים להוביל את העיר לצמיחה ולשגשוג. העצמת קבוצות אלו ומתן כלים מנהיגותיים בידיהן, כדי לאפשר לאקטיביסטים שבהן להוביל תהליך של שילוב והעמקת זהות משותפת, עשויה להפוך את השינוי הדמוגרפי העובר על העיר לבונה ומעצים.

תעסוקה מותאמת לאוכלוסייה – ככל שמתרבים

הגוונים באוכלוסייה, כך צריכה התעסוקה להיות מותאמת לקהל היעד. כך למשל בחברה החרדית ישנן קבוצות המעוניינות לעסוק במקצועות אקדמאיים של "צווארון לבן", וישנן כאלו המעוניינות דווקא בהכשרות מקצועיות פשוטות המשתייכות למקצועות "צווארון כחול" (תעסוקה – מדדי מרכזיים, ל"ת). יש קהילות שבהן נשים יוצאות לעבודה ואף מפתחות קריירה כמנהלות ובכירות, ויש קהילות שבהן מקובל כי דווקא הגברים הם אלו היוצאים לעבודה ומפרנסים את המשפחה (אשכנזי, 2022). יש קבוצות המעדיפות לעבוד בעבודות פנים-קהילתיות, בעוד אחרות יוצאות לעבודה גם במקומות הטרוגניים. יש קבוצות המעדיפות תעסוקה בסביבות חדשניות עתירות טכנולוגיה, ואילו אחרות מסתייגות מהטכנולוגיה ומעדיפות עבודות טכניות פשוטות (פלג-גבאי, 2022). גם בחברה הערבית יש מעמדות שונים וענפי תעסוקה ייחודיים המועדפים על האוכלוסייה. דווקא בעידן שבו שיעור האקדמאים הערבים עולה ורבים אף עוברים הכשרות במקצועות ההיי-טק, בולטת העובדה שרבים מהם אינם מצליחים למצוא עבודה מותאמת במקום מגוריהם (ג'בארין, 2010). הצורך להתאים את ההכשרות ואת התעסוקה לקהל היעד של העיר חייב להעסיק את הממשלה ואת הרשות כבר

לצד זו אוכלוסיות רוב ומיעוט, אלא רק בהצעה לצמצום הקונפליקט במקומות שבהם הוא יכול להתקיים. לכן לא נדון במאמר זה נושא ירושלים כעיר מעורבת, מכיוון שהיא מהווה אתגר לאומי, תרבותי, חברתי וכלכלי המחייב התמודדות לא רק עם קונפליקטים מגזריים אלא גם עם קונפליקטים רב-לאומיים ואחרים.

השאלה הנשאלת היא כיצד ניתן להעתיק את מודל מעלות-תרשיחא ליישובים נוספים, שבהם גואה המתח בין קבוצות אוכלוסיות שונות.

- האם בכוחה של היערכות מוקדמת של הממשלה או הרשויות המקומיות לקדם חיים משותפים במידה רבה יותר?
 - כיצד נוכל להבטיח שהשינויים העוברים על הערים הללו יביאו לצמיחה והתחדשות ולא לפלגנות חברתית ודעיכה, כפי שקרה בבית שמש ובלוד?
 - כיצד נערכים מבחינה כלכלית וחברתית לשינויים מרחיקי לכת בדמוגרפיה עירונית?
- נראה כי ללא היערכות נכונה המביאה בחשבון את כלל האוכלוסיות ומשלבת אותן בעיר במודל רב-תרבותי, צפויים הקונפליקטים החברתיים להתעצם עד כדי אלימות נרחבת.

להלן מספר נקודות חשובות הקשורות להיערכות הרשויות המקומיות לקליטת קבוצות מיעוט, הן בעקבות שינויים דמוגרפיים והן בעקבות הגירה, ולמצב שבו אוכלוסיית העיר הטרוגנית וכוללת אוכלוסיות הנתונות בקונפליקט זו עם זו:

מדיניות של רב-תרבותיות – מדיניות זו רואה בתושבים

המהגרים לעיר חלק מגיוון מבורך העשוי לתרום לשגשוגה ויתרונותיה. זוהי מדיניות קליטה ליברלית המרחיבה את האתוס ואת החזון העירוני, וכוללת בו את כל הקבוצות הקיימות בעיר. כך נוצרת תחושת שייכות חזקה של כל הקבוצות בעיר, הזהות העירונית מתחזקת ובני הקבוצות נרתמים לתרום מאונם וממרחם להתפתחותה של העיר. מהסקירה שהובאה לעיל נראה כי מדיניות הרב-תרבותיות היא המיטבית לצורך קליטת מהגרים וקבוצות מיעוט בישראל. השסעים הקיימים כיום, בין שמדובר בשסע דתי ביחס לאוכלוסייה החרדית ובין שמדובר בשסע לאומי ביחס לאוכלוסייה הערבית, וכן הזהות הישראלית הרופפת בקרב קבוצות מיעוט שונות השואפות להתבדל, מחייבים מדיניות רב-תרבותית שתיתן מקום לכלל הקבוצות ותאפשר להן להביא לידי ביטוי את זהותן הייחודית כחלק מהחברה הישראלית. לשם כך יש לקלוט את קבוצות המיעוט כך שיהיו חלק מהאתוס ומהחזון העירוני, והתכנון העירוני צריך להביא בחשבון את נוכחותן. כמו כן, קליטתן צריכה להיעשות אל לב ההווה העירונית ולא לשוליה. אורח חייהן וכן תפיסת

תכונותיה השליליות וסגירת חלקים מהעיר בפני חברה. במצב כזה האוכלוסייה שגדלה מפתחת ריאקציה כלפי המנהיגות העירונית, והדבר מגביר את השסע ועוצר את התפתחות העיר (פרץ־וייסדובסקי, 2013). רשות שתשדר פתיחות וחיוביות כלפי קבוצות בעיר המעוניינות בחיים משותפים יחדיו (ולא לעשות כן כלפי קבוצות קיצוניות ומתבדלות שאינן מכירות במוסדות המדינה ובסמליה, שכן אז זה יבוא על חשבון האחרים), ותדע להדגיש את נקודות החוזק של כל אחת מן הקבוצות תוך עמידה על קריטריונים ברורים שיסייעו להתפתחותה של העיר, תזכה ליהנות מהגיוון של האוכלוסייה ולהמשיך לשגשג על אף השינויים הדמוגרפיים.

כדי שהלקחים המוצגים במאמר יאומצו על ידי הממשלה והרשויות המקומיות המעורבות, יש להכיר תחילה בחשיבות הנושא ולהבין את הסכנות הטמונות בהיעדר מדיניות מכילה, המתמודדת בצורה מוצלחת עם האתגרים הקיימים בערים מעורבות.

כדי שהלקחים המוצגים במאמר יאומצו על ידי הממשלה והרשויות המקומיות המעורבות, יש להכיר תחילה בחשיבות הנושא ולהבין את הסכנות הטמונות בהיעדר מדיניות מכילה, המתמודדת בצורה מוצלחת עם האתגרים הקיימים בערים מעורבות. על רקע זה יש צורך בתכנון מוקדם של הצרכים ובהיערכות לשינויים הדמוגרפיים המתרחשים בערים אלה, כבסיס לבנייה של חיים משותפים גם בנסיבות של הטרוגניות מקומית, ובכך להביא ברכה לערים המעורבות. היערכות מוקדמת תסייע להפוך אותן ממוקדי קונפליקט וכאוס למרחבים של שיתוף, העצמה ושגשוג. תהיה לכך השפעה חיובית לא רק בערים המעורבות אלא גם בכל המרחב המדינתי, ההופך בהדרגה למרחב מעורב. לחלופין, אי־היערכות מסודרת תביא להידרדרות בערים המעורבות עד כדי אלימות רב־ממדית ולנסיגה סוציו־אקונומית, לרבות במרחב המדינתי המעורב.

ד"ר יצחק טרכטינגוט הוא מרצה ופוסט־דוקטורנט בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית, ראש החוג לחינוך יהודי וראש תוכנית קדמא במכללת הרצוג, מרצה לפסיכולוגיה וחינוך במכללת הרצוג ובמכללת ירושלים. בעל תואר שלישי בפסיכולוגיה מהאוניברסיטה העברית. תחומי המחקר שלו כוללים סוגיות של אקולטורציה, רב־תרבותיות ומנגנונים פסיכולוגיים המשפיעים על התנהגויות של קבוצות מיעוט, בדגש על החברה החרדית בישראל.

Itschak.Trachtingot@mail.huji.ac.il

בתחילת התהוותו של שינוי דמוגרפי משמעותי. יש למפות ענפי תעסוקה נדרשים בקרב האוכלוסיות ולהביא לעיר מעסיקים והכשרות המתאימים לענפים אלו (רגב, 2017). יש לבדוק מהן נקודות החוזק התעסוקתיות של כל אחת מהקבוצות ולכוון את משאבי התעסוקה בעיר לנקודות החוזק הללו, אשר יכולות להיות שונות מאלו הקיימות בעיר (ג'בארין, 2010). יש לבצע עבודת עומק בקרב המעסיקים כדי שירצו להעסיק אוכלוסיות אלו ויבינו את היתרון הגלום בקליטתן ובגיוון שהדבר מביא לעסקים שלהם (שטיין ועמיתיה, 2022). מובן שכל התהליך צריך להיעשות בשיתוף הציבור והמנהיגות הקהילתית, כך שיחושו שהם שייכים ומובילים את התהליך, ולא יאולצו לקבל אותו בדיעבד.

מיפוי מוקדם וחלוקה של מבני ציבור, חינוך, תרבות ופנאי – שינוי דמוגרפי של האוכלוסייה מביא לעיר צרכים חדשים בתחומי החינוך, התרבות והפנאי ועלול לגרום למצב שבו שימושם של מבני ציבור מסוימים מצטמצם, ואילו במקביל לכך הולך וגובר המחסור במבנים המשרתים ציבורים וצרכים אחרים (מבקר המדינה, 2022). רשויות מקומיות שונות מטאטאות את הצורך להתמודד עם קושי זה אל תחתית סדר יומן ומעדיפות למצוא פתרונות קלים כמו הנחתת קרוונים – דבר הגורם לשסע חברתי ולתחושות קיפוח מתמשכות בקרב חלקים באוכלוסייה (בן זכרי, 2016). מיפוי מוקדם של צפי הצרכים והגעה להסכמות עם קבוצות וקהילות על החלפות מבנים ומתן תמורות, שיעשו בתהליך מוקדם של הסדרה והסכמה הדדית, הוא חיוני להמשך ההרמוניה החברתית בעיר. כך למשל קבוצות שמבני החינוך שלהן הולכים ומתרוקנים ישמחו להעביר את המבנים לאוכלוסיות צעירות יותר, אם וכאשר יקבלו בתמורה נגישות למבני פנאי ותרבות התואמות את גיל חבריהן. קבוצות שצורכי הפנאי שלהן מתמקדים בשעות או בתקופות שונות יוכלו לחלוק מבנים עם קבוצות אחרות, שלהן צרכים בזמנים שונים. במקרים כאלו הרשות תשדר תחושה כי אף אחד אינו מקבל על חשבון האחר, אלא כל אחת מהאוכלוסיות מקבלת ונותנת בתמורה, כאשר החלוקה היא בהתאם לצרכים ולטוב המשותף של כלל האוכלוסייה (שקד, 2021). בכוחה של תחושה זו להפחית חרדה אפשרית מגדילתה של קבוצה אחרת ולסייע לקבוצות השונות לראות בהנהגת הרשות גורם אובייקטיבי הרואה את הטוב המשותף של העיר ומתנהל בהתאם.

יחס שוויוני כלפי כל אחת מהאוכלוסיות – מנהיגויות ערים שאוכלוסייתן משתנה נוטות לפתח חרדה מהאוכלוסיות הגדלות, והן מנסות לצמצם את הגעתן לעיר תוך שלילת הלגיטימיות של הקבוצה, הדגשת

גזית, א' (2022, 13 באפריל). עתירה: "לוד מקימה חיץ בין יהודים לערבים". <https://tinyurl.com/yju7pd3w>. **כלכליסט**.

גל, ש' (2022, 16 בדצמבר). "החילוניים מטומטמים, בסוף הם ילכו": הקרב על השכונה ועל פני המדינה. N12. <https://tinyurl.com/ycx7e7hj>

גלילי, ל' ונור, א' (2001, 3 באפריל). בלי רומנטיקה, בלי עוינות. **הארץ**. <https://tinyurl.com/dd3b2vxj>

הופנונג, מ' (2010). **מחיר המידע: קליטה ושוקם של סיעתי מערכת הביטחון בערי ישראל**. האוניברסיטה העברית בירושלים.

חאג' יחיא, ד' (2023, 9 בינואר). עריית לוד מציעה מלגה לסטודנטים, אך מקשה על התושבים הערבים לקבל אותה. **הארץ**. <https://tinyurl.com/3att8jva>

חיימוביץ, מ' (2011, 27 בדצמבר). **אדוני הנשיא, רוץ לבית שמש**. <https://tinyurl.com/rnu4eujb>. nrg

טרכטינגוט, י' (2021). **תודעת מיעוט בהקשר של קונפליקט בין זהויות: המקרה של חרדים בישראל** [עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים].

יוזמות אברהם (2020). **מערים מעורבות לערים משותפות - כנס ערים מעורבות השני** [סרטון]. <https://tinyurl.com/zpesa2bu>

יוזמות אברהם ומוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית (2021). **סקר הביטחון האישי בערים המעורבות לשנת 2020**. <https://tinyurl.com/mmktbmdx>

יעקבי, ח' (2003). חיי השגרה בלוד: על כוח, זהות ומחאה מרחבית בעיר המעורבת לוד. **ג'מעה**, 10, 69-110.

כהן, ג' (2020, 28 באפריל). **ילדים יידו אבנים וקראו "נאצים": עימותים בשכונה בסגר בבית שמש**. Ynet. <https://tinyurl.com/4zjknym>

כהן, ג' ורובינשטיין, ר' ונחשוני, ק' (2021, 12 בינואר). **עימותים וירי באוויר ליד תלמוד תורה בבית שמש: "חציית קו אדום"**. Ynet. <https://tinyurl.com/2nk854nb>

כהנר, ל' ומלאך, ג' (2021). **שנתון החברה החרדית בישראל 2021**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

למ"ס - הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2023). נתוני אוכלוסייה. <https://tinyurl.com/bvy2uy3j>

מבקר המדינה (2012). **דוחות על הביקורת בשלטון המקומי לשנים 2011-2012**. <https://tinyurl.com/mpja2cwb>

מבקר המדינה (2019). משרד הבינוי והשיכון: פעולות הממשלה בנושא מצוקת הדיור ביישובי המיעוטים. בתוך **דוח שנתי 2019** (עמ' 547-598). <https://tinyurl.com/ymkrv6zn>

מבקר המדינה (2022). שירותים מוניציפליים בערים מעורבות. בתוך **דוח ביקורת מיוחד - ערים מעורבות** (עמ' 173-274). <https://tinyurl.com/5ypmannt>

מעוז (2014). **חקר מקרה לוד**. <https://tinyurl.com/3zzcvb3u>

מרכז המחקר והמידע של הכנסת (2021, 27 במאי). **ערבים בערים המעורבות: מבט על**. <https://tinyurl.com/5yh8x7a5>

מרכז המחקר והמידע של הכנסת (2022, 13 ביוני). **תעסוקת חרדים - מבט על**. <https://tinyurl.com/ch8mvup5>

נרדי, ג' (2017, 2 במאי). עיר בהכחשה: כרמיאל הופכת להיות עיר מעורבת. **גלובס**. <https://tinyurl.com/yc8d7vx6>

נרדי, ג' (2017, 26 בספטמבר). בית שמש הסמויה: השכונה ה"לא חרדית" הסודית של העיר. **גלובס**. <https://tinyurl.com/3pkysdkk>

סבר, מ' (2022, 19 בדצמבר). "ההרגשה היא שפה המערב הפרוע": אלימות חסרת תקדים בבית שמש - אך הצעירים לא מוותרים. **ישראל היום**. <https://tinyurl.com/3fyxu8dc>

סבר, ר' (2000). וקיבצתי אתכם מן העמים: תהליכי עלייה וקליטה. בתוך י' קופ (עורך), **פלורליזם בישראל: מכור היתוך ל"מעורב ירושלמי"** (עמ' 165-184). מכון טאוב. <https://tinyurl.com/muny5x9r>

ד"ר שלמה בלאק הוא פסיכולוג וחוקר (מלגאי ניובאואר) במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). סיים בהצטיינות תואר ראשון בפסיכולוגיה (BA) באוניברסיטה הפתוחה, את התואר השני והשלישי למד באוניברסיטה העברית במגמה לפסיכולוגיה חינוכית וקלינית של הילד. עבודת הדוקטור שלו עסקה בפערים בציפיות השילוב האקולוטורטיבי בין הפרט לקבוצותיו: המקרה של החרדים בישראל. כיום, במקביל לעבודתו בקליניקה הפרטית, הוא משלים את הפוסט-דוקטורט שלו בפקולטה לפסיכולוגיה באוניברסיטת אוסלו (csblab.com). szblack11@gmail.com

פרופ' אסטבן קלור הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. הוא גם פרופסור לכלכלה ובעל הקתדרה על שם רוזטה הרצג באוניברסיטה העברית בירושלים. פרופ' קלור מתמחה במחקרים שיטתיים בכלכלה פוליטית ובכלכלה וחברה בישראל. מחקריו פורסמו בכתבי העת המובילים בעולם הן בתחום הכלכלה והן במדע המדינה, והם מדווחים באופן קבוע בכלי תקשורת ישראליים ובינלאומיים. estebank@inss.org.il

מקורות

אבן, ש' (2021). הדמוגרפיה של ישראל בפתח עשור חדש: משמעויות לאומיות. **עדכן אסטרטגי**, 24, 28-41. <https://tinyurl.com/2rrpkayy>

אהרונוביץ, י' (2007). **גישות לתכנון עירוני בחברות מהגרים: רב תרבותיות מול הטמעה** [עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב].

אילני, א' (2006). זהותם של העולים מברית המועצות לשעבר. בתוך א' אילני (עורכת), **דת ומדינה בישראל** (עמ' 60-62). משרד החינוך.

ארשיד שחאדה, מ' (2022, 7 ביולי). ערבים בעיר מעורבת? זה תלוי בדגם ובגישה. **גלובס**. <https://tinyurl.com/yrf5zsr9>

אשכנזי, ב' (2022, 14 ביוני). **עובדים פחות ומרוויחים פחות: נחשף דוח תעסוקת חרדים בישראל**. וואלה! <https://tinyurl.com/yewzpz9w>

בוסן, נ' (2017, 8 בינואר). המטרופולין החרדי. **TheMarker**. <https://tinyurl.com/2fc8tk5u>

בלאק, ש' (2021). **פערים בציפיות השילוב התרבותי בין הפרט לקבוצותיו: המקרה של החרדים בישראל** [עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים].

בלומנטל, א' וגרינברג, ה' (2021, 2 בדצמבר). **שני תושבי לוד נאשמים בביצוע פיגוע ירי בזמן שומר החומות**. כאן. <https://tinyurl.com/mt5npyuw>

בלטמן-תומאס, נ' (2018). מקומיים, לא תושבים: על הוויה מעורבת של עיר יהודית בגליל. **סוציולוגיה ישראלית**, 2, 52-73. <https://www.jstor.org/stable/26725429>

בן זכרי, א' (2016, 31 באוגוסט). ביהמ"ש עיכב בניית כיתות ארעיות לחרדים בבית ספר חילוני בקרית גת. **הארץ**. <https://tinyurl.com/46y3x4ze>

בן סימון, ד' (2004, 18 ביולי). הרבנים סימנו את בית שמש. **הארץ**. <https://tinyurl.com/4u3z6pw6>

בראון, ב' (2017). **מדריך לחברה החרדית - אמונות וזרמים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

ג'בארין, י' (2010). **תעסוקת ערבים בישראל: האתגר של הכלכלה הישראלית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שקד, ל' (2021, 27 באפריל). **המבנה הציבורי הראשון בשכונת מעו"ף ישמש כבית כנסת ומתחם רב תכליתי**. חריש 24. <https://tinyurl.com/mwz4vyn5>
תעסוקה – מדדים מרכזיים (ל"ת). המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://tinyurl.com/4b7y39na>

- Bastug, M. F., & Akca, D. (2019). The effects of perceived Islamophobia on group identification and acculturation attitudes. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, 56(2), 251–273. <https://doi.org/10.1111/cars.12245>
- Berry, J. W. (1990). Acculturation and adaptation: A general framework. In W. H. Holtzman & T. H. Bornemann (Eds.), *Mental health of immigrants and refugees* (pp. 90–102). Hogg Foundation for Mental Health.
- Berry, J. W., & Kalin, R. (1995). Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 national survey. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 27(3), 301–320. <https://doi.org/10.1037/0008-400X.27.3.301>
- Berry, J. W., & Hou, F. (2021). Immigrant acculturation and wellbeing across generations and settlement contexts in Canada. *International Review of Psychiatry (Abingdon, England)*, 33(1–2), 140–153. <https://doi.org/10.1080/09540261.2020.1750801>
- Beyer, P., & Ramji, R. (2013). *Growing up Canadian: Muslims, Hindus, Buddhists* (Vol. 2). McGill-Queen's Press-MQUP.
- Brousseau, L., & Dewing, M. (2018). *Canadian multiculturalism* [Publication no. 2009-20-E]. Library of Parliament.
- Bragg, B., & Wong, L. L. (2016). "Cancelled dreams": Family reunification and shifting Canadian immigration policy. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 14(1), 46–65. <https://doi.org/10.1080/15562948.2015.1011364>
- Brown, R., & Zagefka, H. (2011). The dynamics of acculturation: An intergroup perspective. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 44, pp. 129–184). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-385522-0.00003-2>
- Filiu, J. P. (2020, December 2). The long and troubled history of the French republic and Islam. *Newlines Magazine*. <https://tinyurl.com/2zd2az85>
- Giles, H., Bonilla, D., & Speer, R. B. (2012). Acculturating intergroup vitalities, accommodation and contact. In J. Jackson (Ed.), *The Routledge handbook of language and intercultural communication* (pp. 244–260). Routledge.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion, and national origins*. Oxford University Press.
- Guimond, S., Crisp, R. J., De Oliveira, P., Kamiejski, R., Kteily, N., Kuepper, B., Lalonde, R. N., Levin, S., Pratto, F., Tougas, F., Sidanius, J., & Zick, A. (2013). Diversity policy, social dominance, and intergroup relations: Predicting prejudice in changing social and political contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(6), 941–958. <https://doi.org/10.1037/a0032069>
- Guo, S., & Wong, L. (Eds.). (2015). *Revisiting multiculturalism in Canada: Theories, policies and debates*. Springer.

- סמוחה, ס' (2007). רב-תרבותיות בחברה הישראלית. בתוך: י' קופ (עורך). **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי** (כרך רביעי) (עמ' 221–227). כתר.
- סניור, א' (2021, 12 במאי). **נערכים למהומות בלוד: הוכרז עוצר מ-20:00, יותר מ-20 נעצרו**. Ynet. <https://tinyurl.com/4ka45zev>
- עומר, פ' (2019). **בין זהות ומגדר במגזר הערבי**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://tinyurl.com/8sec8enx>
- עוראבי, א' (2020, 23 בדצמבר). **דחקו אותנו לערים יהודיות, אין לנו ברירה אחרת**. Ynet. <https://tinyurl.com/3rndksbs>
- פלאח-סעב, ש' ואבולבן, נ' (2021, 17 ביוני). ביישובים המעורבים בהם לא פרצה אלימות מנסים להסביר את ההצלחה. **הארץ**. <https://tinyurl.com/2surr8xp>
- פרופ' סרג'ו דלה פרגולה: מדינת ישראל, מזניחה השמירה על הרוב היהודי במדינה**. (2010, 19 בספטמבר). כאן ישראל. <https://kanisrael.co.il/16412>
- פרידמן, ש' (2021). **ישראל והקהילה החרדית: חומות מתגבהות ועתיד מאתגר**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פרץ-וייסדובסקי, נ' (2013). **המאבק בהתחדדות בירושלים מחזק את שליטת ההנהגה החרדית**. עבודה שחורה. <https://tinyurl.com/3axc4xcp>
- צור, ש' (2019, 28 ביולי). ראש עיריית בית שמש: "אם המדינה לא תתעורר, בית שמש לא תשרוד כלכלית". **גלובס**. <https://tinyurl.com/2tfy7e53>
- קימרינג, ב' (2001). **קץ שלטון האחוּסלים**. כתר.
- רגב, א' (2017). **דפוסי השתלבות החרדים בשוק העבודה: ניתוח פנים-חרדי והשוואה רב-מגזרית**. מכון טאוב. <https://tinyurl.com/4bukj28w>
- רגב, א' וגורדון, ג' (2020). **שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל** [מחקר מדיניות 150]. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רגב, א', קרומבי, א' וזוסמן-אפרתי, ש' (2021). **העתיד של בית שמש: מיפוי ההון האנושי והתעסוקתי בעיר**. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://tinyurl.com/2ddcndwk>
- רוזן הברמן, ע' (2016, 10 בנובמבר). **האם כרמיאל עיר מעורבת?** <https://tinyurl.com/5yfbu8kt>
- רון, ע', פרג'ון, ב' וחדאד חאג'י-חיא, נ' (2022). **התושבים הערבים בערים המעורבות – תמונת מצב** [מחקר מדיניות 178]. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רט, ר' (2022, 18 בספטמבר). **חוזרים בתשובה צריכים קהילה נפרדת? ריאיון עם עמית קדם**. המקום. <https://tinyurl.com/mwu7nts>
- שטופלר, ג' (2012). המיעוט הערבי, המיעוט החרדי והתאוריה הרב-תרבותית במדינה יהודית ודמוקרטית. בתוך ר' זריק וא' סבן (עורכים), **משפט, מיעוט וסכסוך לאומי** (עמ' 11–52). אוניברסיטת תל אביב.
- שטיין, ר', הבר, ר', חסון, י' ואדג'אזנה, מ' (2022). **הבסיס הפסיכוכי חברתי של מעסיקים ביחס לשילוב חרדיות וחרדים במקומות עבודה**. מכון אקורד, אוניברסיטה העברית בירושלים.
- שטרן, י' (2018, 8 בנובמבר). **בית שמש ליברלית מתל אביב?** המכון למדיניות העם היהודי. <https://tinyurl.com/4mkrkk8r>
- שלח, ע' (2022, 26 באוגוסט). **הסמל הבורע של לוד**. Ynet. <https://tinyurl.com/yup9bexu>
- שמעוני, ר' (2022, 14 בספטמבר). מאות תלמידים ערבים בלוד למדו שבועיים בלי מזגנים כי העירייה לא מצאה תקציב. **הארץ**. <https://tinyurl.com/3k9asj6b>
- שפרמן, ק"ת (2008, 24 באפריל). **החברה הישראלית – חברת מהגרים**. פרלמנט, 58. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://tinyurl.com/99tvzdm>

- Horenczyk, G. (1996). Migrant identities in conflict: Acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. In G. M. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* (pp. 241–250). Butterworth-Heinemann.
- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 143–156. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0402_03
- Keysar, A., & DellaPergola, S. (2019). Demographic and religious dimensions of Jewish identification in the US and Israel: Millennials in generational perspective. *Journal of Religion and Demography*, 6(1), 149–188. <https://doi.org/10.1163/2589742X-00601004>
- Khaizran, Y. (2020). Arab society in Israel and the "Arab spring". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 40(2), 284–301. <https://doi.org/10.1080/13602004.2020.1777664>
- Kimmerling, B., & Migdal, J. (2003). *The Palestinian people: A history*. Harvard University Press.
- Knowles, V. (2016). *Strangers at our gates: Canadian immigration and immigration policy, 1540–2015*. Dundurn.
- Lefringhausen, K., Marshall, T. C., Ferenczi, N., Zagefka, H., & Kunst, J. R. (2022). Majority members' acculturation: How proximal-acculturation relates to expectations of immigrants and intergroup ideologies over time. *Group Processes & Intergroup Relations*. <https://doi.org/10.1177/13684302221096324>
- Okun, B. S., & Friedlander, D. (2007). Educational stratification among Arabs and Jews in Israel: Historical disadvantage, discrimination, and opportunity. *Population Studies*, 59(2), 163–180. <https://doi.org/10.1080/00324720500099405>
- Roibin, E. S. R., & Nurhayati, I. (2021). A Model for acculturation dialogue between religion, local wisdom, and power: A strategy to minimize violent behavior in the name of religion in Indonesia. *Journal of Southwest Jiaotong University*, 56(1). <https://doi.org/10.35741/issn.0258-2724.56.1.1>
- Rosenthal, L., & Levy, S. R. (2010). The colorblind, multicultural, and polycultural ideological approaches to improving intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review*, 4(1), 215–246. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2010.01022.x>
- Rumbaut, R. G. (2008). Reaping what you sow: Immigration, youth, and reactive ethnicity. *Applied development science*, 12(2), 108–111. <https://doi.org/10.1080/10888690801997341>
- Rudmin, F. (2004). Historical notes on the dark side of cross-cultural psychology: Genocide in Tasmania. *Peace Research*, 36(1), 57–64. <http://www.jstor.org/stable/23607726>
- Rudmin, F., Wang, B., & de Castro, J. (2017). *Acculturation research critiques and alternative research designs*. In S. J. Schwartz & J. Unger (Eds.), *The Oxford handbook of acculturation and health* (pp. 75–96). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190215217.013.4>
- Sam, D. L., Jasinskaja-Lahti, I., Horenczyk, G., & Vedder, P. (2013). Migration and integration. *Zeitschrift für Psychologie*, 221(4), 203–204. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000149>
- Segal, U. A. (2019). Globalization, migration, and ethnicity. *Public health*, 172, 135–142. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2019.04.011>
- Whitley Jr, B. E., & Webster, G. D. (2019). The relationships of intergroup ideologies to ethnic prejudice: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 23(3), 207–237. <https://doi.org/10.1177/1088868318761423>
- Vorauer, J. D., Gagnon, A., & Sasaki, S. J. (2009). Salient intergroup ideology and intergroup interaction. *Psychological Science*, 20(7), 838–845. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02369.x>
- Ward, C., & Geeraert, N. (2016). Advancing acculturation theory and research: The acculturation process in its ecological context. *Current Opinion in Psychology*, 8, 98–104. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.021>
- Wattad, M. S. (2021). The nation state law and the Arabic language in Israel: Downgrading, replicating or upgrading? *Israel Law Review*, 54(2), 263–285. <https://doi.org/10.1017/S0021223721000078>
- Wolsko, C., Park, B., Judd, C. M., & Wittenbrink, B. (2000). Framing interethnic ideology: Effects of multicultural and color-blind perspectives on judgments of groups and individuals. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 635. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.635>
- Wolsko, C., Lardon, C., Mohatt, G. V., & Orr, E. (2007). Stress, coping, and well-being among the Yupik of the Yukon-Kuskokwim Delta: The role of enculturation and acculturation. *International Journal of Circumpolar Health*, 66(1), 51–61. <https://doi.org/10.3402/ijch.v66i1.18226>
- Zagefka, H., Tip, L. K., González, R., Brown, R., & Cinnirella, M. (2012). Predictors of majority members' acculturation preferences: Experimental evidence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 654–659. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.12.006>
- Zussman, A. (2013). Ethnic discrimination: Lessons from the Israeli online market for used cars. *The Economic Journal*, 123(572), 433–468. <https://doi.org/10.1111/eoj.12059>

הערה

- 1 תרבות בסוציולוגיה הוא תהליך חברתי שבו קבוצות אנושיות רוכשות ומסגלות לעצמן את התרבות ואת הערכים של זולתן בעקבות מגע ביניהן, כמעט תמיד הקבוצות החלשות יותר מאמצות את התרבות ואת הערכים של הקבוצה הדומיננטית.